

Barbara Obtulowicz. *Luis José Sartorius, hrabia de San Luis. «Polak», który nie był Polakiem.* Kraków: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2012, 499 с.

Рецензована праця є передостанньою монографією Барбари Обтулович – габлітованого доктора, професора кафедри європейсько-американської історії та культури Педагогічного університету в Кракові (Польща). Дві попередні вийшли друком значно раніше – у 1999 і 2004 роках¹, а остання – в 2013 році². Цією монографією, що є квінтесенцією численних доповідей на наукових конференціях і статей у фахових виданнях³, професор Обтулович зарекомендувала себе ерудованою дослідницею в галузі іспаністики, власне історії Іспанії ХІХ ст. та історичної біографістики. Водночас, рецензована праця слугує найкращим прикладом теперішнього рівня розвитку історичної іспаністики у Польщі й добрим орієнтиром для відповідних українських студій.

Зацікавлення особою Луїса Хосе Сарторіуса, графа де Сан Луїса (1815–1871) – іспанського «політика, дипломата і мецената», не було випадкове. Один із лідерів «поміrkованих лібералів» (*moderados*), які незмінно управляли країною впродовж так званої «Поміrkованої декади» (1844–1854), міністр внутрішніх справ (1847, 1849–1851, 1853–1854) і голова уряду Іспанського королівства у вересні 1853-го – липні 1854-го, граф де Сан Луїс увійшов до історії під прізвиськом «поляк» (*polaco*) і

---

¹ B. Obtulowicz. *Polityka Manuela Godoya wobec Francji w latach 1792–1808.* Kraków 1999; B. Obtulowicz. *Kobieta hiszpańska w dobie kształtowania się społeczeństwa liberalnego.* Kraków 2004.

² B. Obtulowicz. *María Amparo Muñoz y de Borbón, księżna Czartoryjska.* Kraków 2013.

³ У 2010 р. Б. Обтулович частково представила рецензовану монографію на міжнародній конференції у Львові, в доповіді «Чому дітей святого Луїса називали поляками», див.: B. Obtulowicz. *Por qué los hijos de San Luis fueron llamados polacos? // España – Europa Oriental: el alejamiento geográfico y la proximidad cultural.* Ponencias y comunicaciones. Seminario Científico Internacional de Hispanistas, Lviv, 22 de octubre de 2010 / ред. R. Pomirko, B. Chuma, N. Olinyk. Lviv 2011, с. 44-56. Окрім побіжного огляду біографії графа де Сан Луїса, у цій доповіді авторка розкрила причини й контекст появи його прізвиська «поляк». Про це саме, хоч і в дещо модифікованій формі, йдеться й у вступі до рецензованої книги (B. Obtulowicz. *Luis José Sartorius*, с. 17-21).

як лідер так званої «польської» політичної групи (Polonia). Тому при виборі теми дослідження Б. Обтулович найперше зацікавила, як бачимо з назви книги, саме «польськість» головного героя, повноцінна біографія якого досі залишалася поза науковими інтересами дослідників⁴. Заразом на вибір теми вплинуло й бажання довести необґрунтованість вживання етноніму «поляки» на означення «найкорумпованішої фракції moderados» (с. 17).

Етимологію означення Л. Х. Сарторіуса та його політичних прихильників як «поляків» прийнято було пов'язувати з можливим польським походженням політика; зокрема, його вважали за «сина польсько-німецького, литовського і навіть польсько-єврейського емігранта» (с. 33). Утім, така думка ставилася під сумнів ще сучасниками цього політичного діяча, а сам граф де Сан Луїс, батьки якого за походженням, певніш за все, були німцями⁵, в одному зі своїх листів від 1864 року запропонував розуміти «польськість» як синонім вірності. Принаймні, саме так передає його слова авторка дослідження: «Таким чином хотіли дати зрозуміти, що коли Нарваес⁶ повернеться до влади й утримає її, то фракція „поляків” буде вірна йому, як поляки Наполеонові під час походу на Росію в 1812–1813 роках» (с. 21)⁷.

Розвиваючи цю тему, Б. Обтулович представила різноманіття похідних цієї «польськості», що вживалися в політичних дебатах і публіцистичній полеміці свого часу – *polaquismo*, *polaquería*, *polacada*, *apogeum de Varsovia* («апогей Варшави»), *hijos de Polonia* («діти Польщі»), *flor y nata de Varsovia*

⁴ Досі біографія Л. Х. Сарторіуса була предметом хіба що коротких енциклопедичних довідок або побіжних згадок в інших дослідженнях. Іспаномовному читачеві дослідження Б. Обтулович відомі завдяки окремим статтям, зокрема розгорнутому резюме рецензованої праці, див.: B. Obtułowicz. Luis José Sartorius, conde de San Luis: leyenda y realidad // *Itinerarios. Revista de estudios lingüísticos, literarios, históricos y antropológicos*, т. 15. Warszawa 2012, с. 279–303.

⁵ У даному випадку авторка дослівно пише: «Найближчі до правди твердження про німецьке походження...» (с. 33). Відповідно, прізвище Сарторіус було латинізованою формою німецького Schneider (крavecь), носії якого перебралися до Іспанії під час Наполеонівських воєн, орієнтовно в 1806 р. (с. 34). Наприкінці монографії авторка категорично заявляє: «З поляками він не мав нічого спільного» (с. 454).

⁶ Рамон Марія Нарваес-і-Кампос, граф де Валенсія (1800–1868) – іспанський військовий і політичний діяч, найавторитетніший лідер «поміркуваних лібералів», неодноразовий голова уряду в 1844–1868 рр.

⁷ Попри це, незважаючи на низку сучасних досліджень, у тому числі й роботу Б. Обтулович, переконання в польському походженні Л. Х. Сарторіуса досі переважає. Наприклад, у цьому впевнені автори «Вільної енциклопедії Wikipedia» (див. ст. «Luis José Sartorius» на сайті es.wikipedia.org).

(«краса і гордість Варшави»), habitantes de Varsovia («жителі Варшави») (с. 17-20), частина з яких прижилися в іспанській мові й увійшли до офіційних словників⁸, і навела відомі їй теорії щодо інших імовірних причин поширення прізвиська «поляк». Найпопулярніша з них полягає в тому, що в другій половині XVIII ст. серед театральної публіки Мадрида існували дві «вболівальницькі» групи – «polacos» і «chorizos» (різновид копчених ковбасок). До першої з цих груп мали б належати прихильники такого собі «padre polaco» («отця поляка»), невідомого ченця-тринітарія, ймовірно, польського походження, що «тішився славою особи, досить обдарованої в мистецтві творення драми» і, водночас, зображав у позитивному світлі придворний фаворитизм і безоглядний послух; саме на це натякали політичні опоненти Сарторіуса-урядовця поряд зі звинуваченнями в корупції й авторитаризмі (с. 19)⁹. Однак, на нашу думку, авторка, наслідуючи своїх попередників, не врахувала хронологічної відстані між цим театральним суперництвом і політичними протиріччями, як і надмірної маргінальності постаті отого сумнівного «padre polaco», а тому не звернула уваги на інші можливі причини поширення пейоративного прізвиська «поляк».

Наприклад, якщо сам граф де Сан Луїс чи його спадкоємці заперечували своє польське коріння й доводили своє німецьке походження, то це ще не означає, що такого коріння не було, особливо коли йдеться про коріння «польсько-єврейське». Адже в Іспанії першої половини – середини XIX ст. зберігали чинність, хоч і неформально, ухвалені в ранньомодерний час закони «чистоти крові», що відверто принижували соціальний статус осіб із єврейською чи іншою «сумнівною» кров'ю¹⁰.

---

⁸ Покликаючись на офіційний «Словник іспанської мови» (*Diccionario de la Lengua Española. Real Academia Española*. 22-е вид, т. 8, с. 1216), авторка згадує термін «polacada», що визначається як «деспотизм» або «фаворитизм» (с. 20).

⁹ Як свідчить сама дослідниця, походження цієї теорії мало б завдячувати польським емігрантам 1850-х років – Томашу Філіповському та Феліксу Зелінському, що намагалися відокремити етнічних поляків від анекдотичних. У 1923 р. в посмертному виданні «Нашого театру» іспанського письменника і драматурга Беніто Переса Гальдоса (1843–1920) особа «padre polaco» трансформувалася в епатажного священика, який в антрактах Театру де ла Крус видирався на сцену і, під вдоволенний сміх публіки, дискутував із коміками (у той час, як в іншому театрі – Театрі дель Прінсіпе – глядачів розважав блазень, що об'їдався ковбасками) (с. 19).

¹⁰ Польська тема, звичайно, була популярна в Європі середини XIX ст., але, мабуть, не настільки, щоб ототожнювати етнічність поляків з їхніми політичними вимогами. Не вдаючись глибше в цю тему, вкажемо лише на невеличке оповідання популярного у свій час і добре відомого сьогодні іспанського письменника Педро Антоніо де Аларкона (1833–1891), написане в 1854 р. під назвою «Чужинець» і опубліковане, зокрема, у збірці «Національних

Неприйнятне походження навмисне могли вигадати противники Л. Х. Сарторіуса, щоб, граючи на масових стереотипах вулиці, принизити його в очах громадської думки. З іншого боку, чутки про своє польське походження міг інспірувати сам Сарторіус, щоб «підвищити» свій непрестижний статус сина простолюдина і видати себе за нащадка знатного, нехай навіть іноземного роду, ґрунтуючись на відомому всій Європі стереотипному уявленні про шляхетність як національну рису поляків. Але найбільше нас дивує, чому авторка не розвинула і взагалі опустила в монографічному виданні згаданий на конференції у Львові поділ політичної групи графа де Сан Луїса на «поляків» і «поляко-росіян» (*polaco-rusos*), з яких саме останні «посідають головні адміністративні та військові посади або ж [...] здатні нажити багатство»¹¹. Цей факт, на наше переконання, підводить до найбільш прийняттого пояснення вживання прізвиська «поляк» в іспанському політичному дискурсі. В даному випадку могло б ітися про східноєвропейський досвід політичного управління, побудованого на суміші клієнтельських відносин і авторитаризму, що суттєво обмежував ліберально-демократичні права і свободи.

Водночас ми розуміємо, що питання «польськості» є лише підзаголовком рецензованої книги і Б. Обтулович не мала на меті розкривати образ поляка в іспанській громадсько-політичній думці. Тому, закривши цю проблему наведенням метричних даних про походження батьків головного персонажа свого дослідження, авторка присвятила абсолютну більшість сторінок своєї монографії «виправленню» помилок і вивченню «білих плям» присвяченої Л. Х. Сарторіусу історіографії. А перша поширена помилка стосувалася дати народження графа де Сан Луїса (в різних джерелах вона коливалася між 1810 і 1820 роками) і місця, де він народився (його вважали уродженцем Севільї). Б. Обтулович, дослідивши парохіяльні архіви та збірки Морського музею в Мадриді, виявила оригінальне свідчення про хрещення Л. Х. Сарторіуса і довела, що він народився 19 березня 1815 року в містечку Сан Фернандо поблизу Кадіса (с. 35-36)¹².

байок». У цьому оповіданні двоє іспанців під час війни з Наполеоном (1808–1814) ведуть полоненого поляка на ім'я «Іва», котрого називають то «французиком» (*franchute*) чи іншими зневажливими для французів прізвиськами, то «жидом» (*judío*). Див.: P. A. de Alarcón. *El Extranjero // Historietas nacionales*. Alicante 2007, с. 49-59.

¹¹ B. Obtułowicz. *Por qué los hijos de San Luis fueron llamados polacos?*, с. 52-53.

¹² Утім, згадана вище стаття «Вікіпедії» і далі подає місце та дату народження Л. Х. Сарторіуса як «Севілья, 1820».

Друга важлива заувага щодо монографії Б. Обтулович стосується авторської оцінки кар'єрного зростання графа де Сан Луїса. Незважаючи на доволі скромне походження, юний Сарторіус, завдяки батьківській підтримці та власним старанням, отримав добру освіту в Єзуїтському колегіюмі та Севільському університеті (1828–1835), де здобув фах юриста і прихильність тодішнього професора університету, а згодом одного з ідеологів іспанського модерантизму Хуана Браво Мурільйо (1803–1873) (с. 37-38). Невдовзі Л. Х. Сарторіус перебрався до Мадрида, де розпочав свою політичну кар'єру, першим кроком якої була робота в популярній щоденній газеті «El Español». Пізніше він був обраний депутатом кортесів, став членом уряду. Швидкий успіх Сарторіуса в столиці авторка трактує як винятковий, спричинений «надзвичайною впевненістю в собі» майбутнього графа де Сан Луїса (с. 42), хоча для романтичної традиції 30–40-х років XIX ст. така поведінка була радше правилом. Поява такого нового феномену суспільного життя, як публічна політика, й утвердження романтичного сприйняття дійсності як такої, що її треба завойовувати, спричинилися до суттєвої зміни якісного складу політичної еліти не лише в Іспанії, а й в інших країнах Західної Європи. Завдяки цьому на перші ролі значно частіше, ніж раніше, вибивалися юнаки з простолюду. Наприклад, згаданий раніше Х. Браво Мурільйо був сином убогого шкільного вчителя з Канарських островів і прийшов до великої політики через наукову кар'єру¹³. Водночас, Б. Обтулович жодним чином не згадує про такий важливий соціальний чинник у розвитку політичної кар'єри, як клієнтельські відносини, що відігравали особливо важливу роль у переважно аграрній Андалусії XIX ст.¹⁴

«Злетівши» на політичний олімп на зламі 1830–1840-х років, Л. Х. Сарторіус, як влучно відзначає авторка, був змушений доволі швидко визначитися з партійною приналежністю, керуючись не стільки ідеологічними переконаннями, скільки прагненням здобути якнайпевніше покровительство. А в Іспанії того часу спроможність гарантувати

¹³ Енциклопедичним прикладом подібної політичної кар'єри поза межами Іспанії є біографія британського політика Бенджаміна Дізраелі (1804–1881). Наприклад, див.: В. Трухановський. *Бенджамин Дизраелі, или История одной невероятной карьеры*. Москва 1993.

¹⁴ Теоретичне представлення цієї проблеми див.: J. Pro Ruiz. *Las élites de la España liberal: clases y redes en la definición del espacio social (1808–1931)* // *Historia Social*, т. 21. Valencia 1995, с. 47-69; J. Pro Ruiz. *La formación de la clase política liberal en España (1833–1868)* // *Historia Contemporánea*, т. 23. Bilbao 2001, № 2, с. 445-481. Про особливості клієнтельських відносин в Іспанії XIX ст. див. також у моїй статті: Б. Чума. *Влада і касикізм в Іспанії часу Реставрації (1875–1923) у світлі сучасної іспанської історіографії* // *Вісник Львівського університету. Серія історична*, вип. 46. Львів 2011, с. 252-272.

високі посади мало обмежене коло осіб: вдова Фернандо VII (1808–1833) і королева-регентка при неповнолітній Ізабеллі II (1833–1868) Марія-Крістіна де Бурбон (1806–1878) та військові провідники, що в умовах тривалої Карлістської війни (1833–1840), викликані боротьбою за трон, претендували на політичне управління країною, підтримуючи ту чи іншу групу лібералів. Двоє з них: Р. М. Нарваес і Бальдомеро Еспартеро (1793–1879) – фактично розділили між собою ліберальний спектр тодішнього іспанського політикуму, очоливши, відповідно, поміркованих лібералів і прогресистів¹⁵. Як уже згадувалося раніше, Л. Х. Сарторіус опинився в таборі «вірних» прихильників Р. М. Нарваеса, але досить швидко, зокрема завдяки своїм публіцистичним здібностям, здобув особисту прихильність королеви-матері (с. 58-61). Хоча після палацового перевороту 1843 р. Марію-Крістину позбавили легального впливу на політичну владу, але й тепер, у новому статусі, вона продовжувала відігравати важливу роль в іспанській політиці, зберігши безпосередній вплив на свою доньку і, таким чином, підтримуючи групу своїх прибічників, яку зорганізував її другий чоловік, колишній сержант королівської гвардії Агустін Фернандес Муньйос-і-Санчес, герцог де Ріансарес (1808–1873).

Приналежність до групи герцога Ріансареса була вигідна з погляду особистого кар'єрного розвитку, – саме цій обставині Л. Х. Сарторіус завдячує свою урядову кар'єру, – але очорнений образ королеви-матері та її чоловіка-«сержанта», з яким Марія-Крістіна таємно одружилася через два місяці після смерті Фернандо VII, відверто негативно сприймався більшістю сучасників як приклад корупції, деспотизму та мракобісся й а ргіогі кидав тінь на всіх їхніх прибічників¹⁶. У нас немає сумніву, що Б. Обтулович визнає і розуміє ці чинники (с. 342-344), однак за надзвичайно докладним і об'ємним викладом політичної біографії графа де Сан Луїса дещо губиться критичне ставлення до головного персонажа дослідження. Навіть більше, в окремих випадках авторка намагається «відіблити» Л. Х. Сарторіуса, вказуючи, наприклад, на відсутність у нього

¹⁵ Б. Еспартеро, що походить із багатодітної сім'ї звичайного столяра, – це ще один приклад великого політичного успіху, цього разу через військову кар'єру. Докладніше про політичне життя Іспанії другої чверти XIX ст. див.: Б. Чума. Ліберальні угруповання Іспанії XIX ст.: етап становлення // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, вип. 4. Острог 2004, с. 373-384.

¹⁶ Добрим прикладом цього негативу, об'єктом якого був і сам Л. Х. Сарторіус, є роман німецького письменника Георга Борна (1837–1902) «Ізабелла, або Таємниці мадридського двору», написаний у 1870-х роках і тоді ж уперше перекладений російською мовою. Див.: Г. Ф. Борн. *Дворцовые тайны*. У 3-х томах, т. 2: *Изабелла, или Тайны мадридского двора*. Москва 1994.

багатства і залишені ним після смерти великі борги (с. 448-449), та забуваючи про пряму відповідальність урядовця за відверту корупцію і той тиск, який чинила на уряд королівська сім'я задля ухвалення потрібних їй рішень. У цьому полягає третя важлива заувага до рецензованої монографії.

Окрім цього, зосередившись на всебічному представленні біографії Л. Х. Сарторіуса, Б. Обтулович, на нашу думку, не завжди адекватно трактує суспільно-політичний контекст. Наприклад, говорячи про політичну боротьбу наприкінці 1840-х років, авторка надто звужує розуміння такого явища, як краусизм, визначаючи його як «теорію, котра захищає академічну терпимість і дослідницьку свободу» (с. 131). Натомість тут ідеться про значно ширшу й складнішу філософську та політичну доктрину, яка була популярна в Іспанії 40–60-х років XIX ст. і лягла в основу демократичного руху в країні¹⁷. Та все ж, рецензована праця – результат копіткої роботи над численними неопублікованими матеріалами, зібраними у вісімнадцяти архівних установах Іспанії, Франції, Ватикану та Польщі, та опрацювання великої кількості різноманітних опублікованих джерел і наукової літератури. В ній уперше представлено повну біографію чільного політичного діяча Іспанії середини XIX ст. Л. Х. Сарторіуса, який досі був незаслужено обділений увагою дослідників.

Богдан Чума

---

¹⁷ Докладніше про це див.: Б. Чума. Становлення демократичних ідей в Іспанії у третій чверті XIX ст. // *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*, вип. 173-174. Чернівці 2003, с. 435-445.